

The making of de plooi en het langzame ontvouwen. Een onderzoek naar geleidelijke onthulling in briefvorm

Art, like mysticism, breaks through the screen of objectivity and draws on our pre-conceptual capacities of contemplative vision

(Michael Polanyi, Personal Knowledge (PK), 1958, 199)¹

Beste Melanie,

Jij bent de eerste die in mij opkomt om te schrijven over de plooi als muzische werkvorm. Het is om wie en wat jij bent. Om onze gedeelde praktijk in het boeddhisme en (zen)meditatie.² En vanwege het feit dat onze wegen zich de afgelopen periode steeds weer in andere hoedanigheden kruisen! In deze brief maak ik je deelgenoot van mijn zoekproces in de plooi waarvan jij een aantal keer getuige was.

Wat is een plooi? Een plooi is een ribbel, een groef, een rimpel, een golfachtige vorm. Een plooi plooit zoals een berg bergt en een rivier stroomt zou de

¹ Polanyi, M. (1958/1962). *Personal Knowledge: Toward a Post-Critical Philosophy*, The University of Chicago Press.

² <https://www.musework.nl/nl/page/9891/koans-uit-de-hidden-lamp>

Japanse zenmeester Dogen zeggen. Een woord heeft de kracht om open te breken en de wereld op een andere wijze te tonen. De plooi onthult en verbergt tegelijkertijd. Dat brengt een creatieve spanning met zich mee en geeft ruimte om je op een andere manier te verhouden, te reflecteren op wat zich wil ontplooien of ontvouwen. Dat ontplooien heeft interessante betekenissen. Het betekent aanwenden, gladstrijken, maar ook gaan doen en je talenten gebruiken. Een bezoek afgelopen zomer aan de stoffenmarkt in Utrecht brengt me terug naar deze zacht bewegende, half doorschijnende stoffen. Ik herinner me de sensatie en een geluksgevoel als een zacht briesje door mijn jurk blaast.

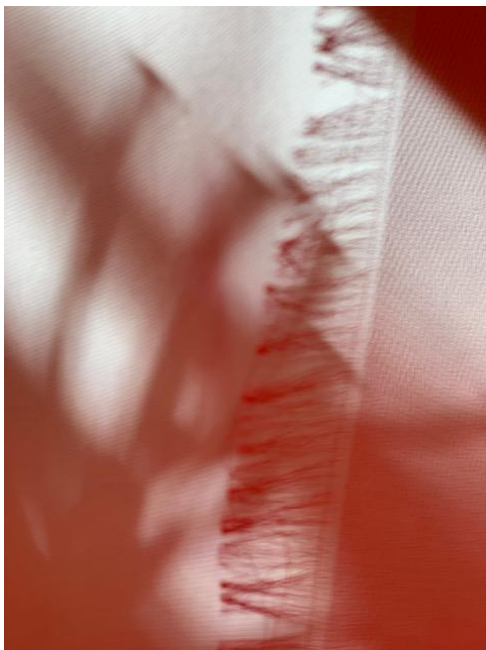
Het Zomergasteninterview met Ivo van Hove eind augustus 2019 helpt me om mijn ontwerpregel te formuleren: “het belangrijkste instrument dat je hebt als regisseur is om informatie achter te houden”. Nieuwsgierigheid te wekken. Het onbekende te betreden. Uitgestelde onthulling dus. Een raadsel niet oplossen.

Het indirecte, het afwezige-aanwezige. Het idee dat een omhullende beweging veel meer tot de verbeelding spreekt. En mijn digitale fotoarchief staat vol met plooiën en gelaagdheid. Daar komt dan in september nog de tentoonstelling bij van de Koreaanse Do Ho Suh met zijn geborduurde zachte huizen die zich voegen, half transparant zijn en oude huizen verbinden met nieuwe woonplekken.³

De plooi past heel goed bij het thema van de aanpak van geweld in relaties. Ik ben al jarenlang als onderzoeker en docent op zoek naar belichaamd werk in relationele en sociale veiligheid en schreef de laatste jaren regelmatig over

³ <https://www.musework.nl/nl/page/9896/huizen-die-met-je-meereizen>

THUIS. Ook op musework.⁴ Het gaat hier om een verborgen geschiedenis van verschijnen en verdwijnen van geweld in relaties, instellingen, gezinnen en naties. Waarin zwijgen en onthullen, ontkennen, macht en schaamte een rol spelen. Het thema sluit bovendien aan bij het werk van de veelzijdige wetenschapper-filosoof Michael Polanyi die grenzen van disciplines, landen en denkgewoonten oversteeg. Werk dat al heel wat jaren met me meereist en waar ik altijd naar terugkeer. Polanyi geeft aan dat al het gearticuleerde weten berust op de onderstroom van de *tacit dimension*. *Tacit knowing* ligt besloten in een handeling, iets wat we doen of maken en het is altijd belichaamd. Als we door de *tacit* heengaan, ontstaat er iets nieuws. In het voorjaar van 2020 schrijf ik de ‘speech van je leven’ over Polanyi en over de waarde van *tacit knowing* voor transformatief leren en Goed Werk.⁵ Daarnaast maak ik in de Werkplaats Muzisch Onderzoek in mei 2020 een kleine film met Maarten Heijer, waarin ik *indwelling* (het verinnerlijgingsproces bij handelingen) probeer te tonen.⁶

Mijn kernvraag voor mijn onderzoek naar de plooi luidt: ‘welke perspectieven en betekenissen heeft de plooi voor transformatief leren en Goed Werk en hoe kan ik daarmee in mijn rol als docent en begeleider in co-creatie spelen?’

De eerste scene: Werkplaats Muzisch Onderzoek

⁴ Zie www.sietske-dijkstra.nl en <https://www.musework.nl/nl/page/5208/sietske-dijkstra>

⁵ <https://www.musework.nl/nl/page/10692/de-waarde-van-tacit-knowing-voor-transformatief-leren>

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=pX9o6efrMUM>

Terug naar jou. Ik leerde je kennen bij mijn tweede Werkplaats als een bedachtzame, sprankelende kunstenaar en docent. Je bent een maker en een beschouwer. Ik zie nog je werk met de handen gespreid op de vloer liggen -de hand die tast, die tastend naar zichzelf op zoek is, een enkel woord vindt, het kleine grijpertje dat een meerduidige betekenis heeft- en de *connected conversations* die daaruit voortkwamen. We oefenden daar het bereiken van de heldere eenvoud met de benadering van het *critical response process*.⁷ Dit is een positieve feedbackmethode van de choreograaf Liz Lerman die uit vier stappen van open en neutrale vragen bestaat en zowel de maker als de ontvangers een stem geeft.

In deze gespreksvorm zijn de rollen zo verdeeld dat we open blijven, waarderen en niet te snel in een (kritisch) oordeel schieten van wat de maker inbrengt, zodat een werk en de maker zich kunnen ontplooiën. Ook herinner ik me bloeiende gesprekken over je artikel handtekenen als maker⁸ voor Blad II waar ik mocht helpen lezen en redigeren. Je toegewijde onderzoek als maker maakt indruk op me.

De Werkplaats Muzisch Onderzoek heeft me aangevuurd om verder mijn muzische weg te zoeken. Zo kwam ik via de voorlichting van mijn dochter terecht bij de opleiding cross-over creativity.⁹ Mijn dochter werd, zoals ik al had vermoed, gegrepen door de bachelor en ik ontdekte aldaar dat de master ook in deeltijd werd gegeven. Zo gaven wij elkaar een cadeau. Ruim een week later heb ik toelating gedaan. Ook mijn dochter werd aangenomen. Nu ruim een jaar later heb ik deze afgelopen zomer 2020 als werkstudent mijn eerste jaar van de

⁷ <https://lizlerman.com/critical-response-process/>

⁸ <https://www.musework.nl/nl/page/8623/handtekenen>

⁹ <https://www.hku.nl/Opleidingen/HKUCollege/Masters/MasterCrossoverCreativity.htm>

master afgerond. Ik bestudeerde onder andere *virtual reality* (VR) als transformatieve werkvorm; mijn dochter maakte haar eerst VR!

De tweede scene: Bootcamp

Jou ontmoette ik na het samen optrekken tijdens een studiedag over complexiteit vanuit het lectoraat Kunst en Professionalisering opnieuw als docent van de track ‘muzisch onderzoek’ in de masteropleiding cross-over creativity. We zijn bij elkaar in de Gelderlandfabriek op bootcamp. We nemen als studenten drie voorwerpen mee om ons aan elkaar voor te stellen en bereiden ons voor op het maken van een filmpje van max. drie minuten over onze fascinatie. Het is mijn eerste filmpje ooit gemaakt op I-movie.¹⁰ Jij bent in de bootcamp aanwezig. Ik heb onder andere roze, half doorschijnende tule meegebracht die we over de voorwerpen van onze groep draperen. Intussen dartelen we ook geblinddoekt door de ruimte en nemen studiegenoten ons mee op sensatiereis. Je vuurt ons aan bij het ontwerp en uitproberen, en zegt: “niet denken nu, doorgaan en doen.” En dat binnen compacte tijdsgrenzen. Ik doe de ervaring op om geleid te worden. Tijdens mijn geblinddoekte tocht ruik ik de geur van vers gemaaid gras, een beetje vochtig nog, en de geur brengt me zo terug naar de pollen die vroeger onder mijn sportschoenen zaten. Sensaties van reuk, tastzin en gehoor versterken als het zien tijdelijk wordt uitgeschakeld.

De derde scene: jullie brieven

Opnieuw de Gelderlandfabriek. Wij oefenen met muzische werkvormen en ik breng in een groep van vier mijn fascinatie voor de plooi in. Jij begeleidt het proces.

Ik heb twee minuten om mijn fascinatie uit de doeken te doen. Dan schrijven jullie mij een muzische brief waarin jullie me wijzen op de oneindigheid, de wijkende top van de berg en op licht en schaduw. Geraakt ben ik door de waarde van ieders reflectie.

Jouw brief luidt:

Beste Plooike,

Je bent nooit alleen, je bent met andere plooiën en vaak plooi je je ergens omheen. Je bent de situatie of je plooi je om de situatie.

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=UO8xUtbA3es&feature=youtu.be>

Je toont, je verbergt, je beweegt.

Je vangt licht, je neemt schaduw, je wordt bewoond.

Een geplooid berglandschap, stug en stijf. Een geplooide rok in beweging

Gefilmd en dus getoond plooibaar, avant, in beweging

*Welk geluid maak je? Hoe heb je woorden? Hoe heeft het weer invloed op je?
Welk hart klopt je uit of in de plooi?*

Groet Melanie

Tegelijkertijd schrijf ik een brief aan mezelf waarin ik mijn droom visualiseer:

Beste Sietske,

*Wat verbergt zich en wat toont zich in de plooi. Hoe zie ik de werkelijkheid
daarin en daarachter? Waarom zijn die lagen zo belangrijk?*

*Ze laten me beter waarnemen, het wordt preciezer. En stof beweegt in de wind,
het hangt, het wappert zachtjes of steviger als wasgoed in de wind.*

*Geheimen openbaren zich, net als ontdekkingen. Wat als ik daar dan een brief
neerleg, een tekst, een uitspraak. De suggestie van de plooi zet als een briesje
mijn verbeelding in werking en blaast adem in mijn geest. De muze wordt
aangeropen. De plooi is een deel van een installatie die ik langzaam vul, of in
sequenties achter elkaar zet. Zachtjes wapperen. Vooral niet alles tonen.
Inzoomen. Geheim niet ontrafelen.*

Daarna volgen er interessante gedachten en krijgt de werkvorm langzaam vorm als werk in opvoering. De plooiën in de rechterarm van mijn oude lievelingsjas vallen me ineens op. Verder lig ik onder tafel met doeken afgedekt en laat ik het licht zeven. Ook de bergen en de huid van een olifant zijn geplooid, maar ik heb vooral belangstelling voor luchtige zachte plooiën die bijna bewegen op de adem en het strijken van het licht.

Scene vier: methodische stappen en critical response process oefenen

De werkvorm in mijn zelf ontworpen cursus intergenerationeel trauma¹¹ aan vooral gedragsdeskundigen en sociale professionals start als een onbevangen spel. Ik leg ter voorbereiding de spullen klaar in een lege ruimte en verstop de

¹¹ <https://www.rinogroep.nl/opleiding/5729/intergenerationeel-trauma.html>

schatten. Huizinga schrijft in *Homo Ludens* in 1938 dat spel in ons bewustzijn tegenover ernst wordt geplaatst, maar dat deze tegenstelling niet klopt. Feit is wel dat het vrolijke en fysieke begin de spelers meeneemt en in het spel trekt. Deze werkvorm roept de collectieve *tacit knowing* op en wakkert deze aan. Er wordt bewust een bepaalde spanning opgebouwd waarin de verbeelding zijn werk kan gaan doen. Mijn doel is om de deelnemers naar de stilte en het niet-weten te brengen. Daardoor kan de complexiteit zich langzamerhand ontvouwen en ontstaat er geleidelijk gevoelde samenhang in de gefragmenteerde uitspraken. De groep kent elkaar dan iets minder dan een halve dag. Er is een basis van veiligheid gelegd. Leidraad in deze werkvorm is hoe we vanuit de werkplaats muzisch onderzoek werken: 1) persoonlijk maken, 2) kennis maken, 3) samen maken en 4) publiek maken.

Scene vijf: data verzamelen en itereren

In totaal doe ik de ervaringsgerichte oefening vijf keer, beginnend bij musework. Ik oefen eerst met de critical response process, maar maak er dan later een oefening voor professionals van die inclusief nabespreking een half uur duurt en uit de volgende stappen bestaat:

Methode: instructie en bedoeling

Stap 1 Speels zoeken van verborgen schatten onder en in kleurige doeken die geplooid over elkaar heen liggen (*uitdagen tot een vrolijk spel*)

Stap 2 Een ding (schat) uitkiezen, uitpakken en voor jezelf lezen (*introspectie*)

Stap 3 Voorlezen aan elkaar in de kring (*urban dance*)

Stap 4 Waar denk je en voel je dat dit over gaat? (*uitnodigen, spanning opbouwen, tacit uitnodigen*)

Stap 5 Waar voel je het in je lichaam en wat voel je? (*exploreren van embodiment*)

Stap 6 Als dit een geheim is wat denk je dan dat er aan de hand is? (*door de tacit heen gaan, perspectiefwisseling*)

Stap 7 Samenvatten en articuleren (*annoteren en expliciteren*)

Stap 8 Onthulling van de bron (*muzische bron en vakinhoudelijke kennis prijsgeven*)

Stap 9 Evalueren van wat is geleerd (waardering, aanzet tot doorwerking en nieuw (oefen)gedrag)

Deze gevoelswoorden komen op.

En dit is hoe het lichaam spreekt:

En deze uitspraken worden door deelnemers gedaan:

Ik werd uit mijn hoofd getrokken: het doet me veel en ik vind het heel fijn om bij mezelf te rade te gaan

Ik voelde het al voordat ik het wist

Het raakt je op een onderlaag. Je krijgt fragmenten en dat is gewoonlijk ook zo. Je gaat de puzzelstukken bij elkaar brengen

Mijn tekst was mooi verpakt, maar de inhoud verontrust me

De kleurige doeken zien er warm uit, maar dat wat er onder zit is niet warm

Ik voel twee werelden

Er is iets seksueels. Het herinnert me aan de misbruikte vrouw die zei: "dan zie je bij de hulpverleners weer de schrik in de ogen en dan denk je: dit is nog maar het tipje van de sluier"

Scene zes: waar gaat het allemaal om?

De Plooi is werk in opvoering met het doel om deelnemers via *tacit knowing* aan te moedigen tot transformatief leren en Goed Werk. Vanuit de veiligheid brengt de begeleider de groep op spanning, stimuleert een onderzoekende houding en belichaamd denken, *embodied cognition*. Via de weg van introspectie worden ervaringen in de groep naar buiten gebracht. Er wordt contact gemaakt met wat Polanyi de *subsidiary*, of ‘nevenschikkende waarneming’ noemt – vanuit een ooghoek of de periferie- en dan gericht naar het focale (het te articuleren) en weer terug uitgezoomd, maar dan in een nieuw perspectief.

Mijn regie bestaat uit leiding nemen, rust bewaren en openheid houden nadat er eerst in de groep een veilige bodem is gemaakt waarop de ervaringen kunnen rusten. Ik denk aan de meditatie-instructie: “Het ademt, niet ik”. Er is een afwisseling tussen navigeren out of the box (verrijken) en in the box (verfijnen). Ik probeer woorden op te schorten en zorgvuldig te kiezen. Ik vind later dat het Hebreeuwse Ruach, het Arabische rūh en het Griekse Pneuma, alle drie staan voor adem, wind en geest.

De stilte niet wegwerken. Vertragen. Niet-weten is cruciaal om een diepere verbinding te maken. Data die we zelf maken probeer ik erfahrbaar te maken. We vertragen, intensiveren. De werkvorm geeft ruimte aan de toeschouwer en deelnemer om af te maken. Ruimte aan iedereen inclusief mijzelf om te ontdekken. En na de stilte tot samenvatten en uitnodigen tot verdere expositie, naar buiten brengen: “Het raakt je/jullie op een onderlaag die niet direct met de bovenlaag te maken heeft en dat maakt je ongerust.”

Uit de evaluatie met de deelnemers blijkt dat de werkvorm een doorwerking heeft. Professionals doen nieuwe dingen. Durven meer. “Ik heb een gesprek gevoerd met mijn seksueel misbruikte pleegzus zoals nog nooit tevoren. Ik kon haar erkenning geven en het heeft ons allebei zo goed gedaan.” “Ik durfde meer door te vragen bij deze moeder en ik begrijp het nu nog meer”. “Veel van de jonge vrouwen die wij opvangen zijn seksueel misbruikt. Wij staan daar niet altijd genoeg bij stil. Deze oefening heeft me daar dichterbij gebracht”.

Scene zeven: besluit: het doek valt over deze brief

De werkvorm heeft me zelf ook begeistert. Het filmpje dat ik mocht maken bij musework is ook naar mijn Amerikaanse collega’s in de Polanyi society

gestuurd en is daar, net als in mijn opleiding, instemmend ontvangen. Het is eveneens een opstapje voor een lezing vanuit de werkvorm de Plooi in een Polanyi symposium op het grote Amerikaanse filosofencongres van de APA volgend jaar.

Ik heb nog twee wensen voor verdere aanscherping. Ik wil nog meer aandacht voor het lichaam, voor *embodiment*, ook een belangstelling die wij als bijvoorbeeld yogabeoefenaars delen. Helaas lukt het ons niet om samen de bekroonde Franse animatiefilm *J'ai perdu mon corps*, te zien. Deze film maakt diepe indruk op me. Het gaat over belichaming, trauma en mentale kracht. Een moedige hand, gescheiden van een lichaam gaat in een wereld vol gevaar op zoek naar het lichaam als groter geheel. Het kan de wond van de gescheidenheid niet ongedaan maken, iets wat in een virtuele simulatie wel zou kunnen lukken en zo bleek recent zelfs tot opheffing van hardnekkige fantoompijn kan leiden.

Terug naar de plooi. Aangezien ik zelf het experiment in de cursus opstel, begeleid en opneem, heb ik nog onvoldoende precies gelet op bewegingen, houdingen, gebaren en gezichtsuitdrukkingen. Daar kan ik nog meer mee doen. In mijn aantekeningen van mei 2020 staat:

“Het lichaam draagt onze geleefde ervaring. Het is geen object, maar drukt uit hoe we ons voelen, denken, ons tot onszelf en anderen verhouden: we nemen het waar vanuit een eerste persoonsperspectief. We pendelen bewust heen en weer tussen de eerste persoonservaring en de nieuwsgierigheid van onderzoek en wetenschap van de derde persoon. Dit om het transformatieve leren toegankelijk te maken, overzicht te scheppen en ruimte om nieuw inzicht te maken.”

De tweede wens is om met een groep deelnemers en een cameravrouw of -man te werken aan de ontvouwing van het werk in opvoering in real time dat we samen maken en deze voorstelling te gebruiken voor deelname van toeschouwers, zodat de werkingskring zich uit kan breiden.

Beste Melanie, ik heb je misschien overrompeld met deze lange brief: al mijn kleine schatten in jouw handen en jouw geest gelegd. Het geheim eronder heb ik hier niet onthuld, dat doet de laagdrempelige werkvorm zelf door rustig uit te pakken en ons hele lichaam met de lichaamssensaties en gebaren daarin mee te nemen, zodat we steeds meer ook als groep present raken. Door ons en

elkaar bij de stilte te brengen, wordt de werkingskracht versterkt en kan de verborgen schat zichtbaar worden.

Ik hoop oprecht dat deze brief je inspireert en ben vol verwachting en nieuwsgierigheid naar je reactie en naar je nieuwe avonturen.

Hartelijks,

Sietske